

nego w XIII w. dotknął istotnych problemów stosunków między państwem i Kościołem w I Rzeszy. Pod tytułem zaczerpniętym z prologu średniowiecznego pomnika prawa jutlandzkiego „ustawą można przebudować kraj” D. Tamm z Kopenhagi przeprowadził paralelę między trzynastowiecznym prawem duńskim z czasów Valdemara II a hiszpańskim ustawodawstwem Alfonsa Mądrego. W studium zatytułowanym *Storia sociale e dimensione giuridica* P. Grossi podjął wątek znaczenia ustaleń historyczno-prawnych dla warsztatu naukowego historyków i socjologów, jak również widzenia prawa jako instrumentu badania społeczeństwa i mechanizmów jego rozwoju.

W drugiej grupie rozpraw, z historii prawa od XVI do XVIII w., znajdujemy m.in. szkic H. Schlossera nt. uwarunkowań stanowych nakładania kar hańbiących na przykładzie stosowanej w europejskim prawie karnym kary galer; studium A. Dufoura nt. pojęcia „racji stanu” w myśli politycznej Grocjusza i Pufendorfa; E. G. Schulza refleksje o tym, na ile dzieła Christiana Garve, tłumacza i komentatora Cycerona, inspirowały Kanta w jego rozróżnieniu prawa i moralności; G. Dilchera (*Die preussischen Juristen und die Staatsprüfungen*) bardzo interesujące dane nt. kształtowania się stanu prawniczego w Prusach XVIII w., a zwłaszcza wpływu systemu kształcenia jurystów w czasach Landrechtu na profesjonalizację tego zawodu; rozważania G. Kochera o tym, jak dążenia do unifikacji polityczno-prawnej oświeconego absolutyzmu austriackiego znalazły odbicie w sferze terminologii (*Die „Vaterländischen Gesetze” oder der Weg zum „österreichischen” Recht*).

Ostatnia grupa rozpraw dotyczy głównie historii nauki prawa XIX i XX w. Z tego zakresu wymienić można artykuł japońskiego badacza M. Ischibe o wykładach Landrechtu z 1794 r. na uniwersytetach pruskich w I połowie XIX w., szkic H. Baltla o postaci E. F. Rösslera (1815 - 1863), jednego z twórców nowszej austriackiej nauki historyczno-prawnej, zasłużonego wydawcy źródeł, M. Thomanna porównanie obsady katedr historii i filozofii prawa na uniwersytetach Niemiec i Francji na przykładzie aktywności prawników alzackich „szkoły sztrasburskiej” po 1870 r., wreszcie wartościową rozprawę niemieckiego badacza z Halle R. Lieberwirtha, który przypomniał plejadę wielkich nazwisk historii prawa — romanistów związanych z uniwersytetem w Lipsku.

KATARZYNA SÓJKA-ZIELIŃSKA (Warszawa)

Guido van Dievoet, *Les coutumiers, les styles, les formulaires et les „artes notariae”*. Brepols Turnhout 1986, ss. 84 (Typologie des sources du moyen âge occidental, directeur: L. Genicot, Fasc. 48).

Ukazująca się od 1972 r. znana seria wydawnicza Uniwersytetu Katolickiego w Louvain nosi nazwę „Typologie des sources du moyen âge occidental”. Poszczególne tomiki zostały pomyślane tak, aby dać do ręki historykom wprowadzenie do definicji danego gatunku źródeł, do jego genezy i ewolucji, a następnie podsunąć reguły jego krytyki. Seria poprzestaje przy tym na problemach ogólnych i gatunkowych, nie dążąc bynajmniej do zastąpienia podręcznikowych przeglądów źródeł ani tym bardziej do spełniania funkcji ich repertorium. Jednakże dzięki nadzwyczaj starannie dobranej bibliografii, jak również dzięki wcale bogatemu aparatowi erudycyjnemu, skromne objętościowo tomiki zapewniają zazwyczaj czytelnikowi coś więcej niż tylko wstępną orientację. Stanowią szczególnie cenną pomoc dla badaczy początkujących lub też dla wykraczających poza obręb swej zwykłej specjali-

zacji, nie mówiąc już o studentach — słowem tych wszystkich, którzy pragną skorzystać z wygodnego dostępu do podstaw najnowszej wiedzy o wielu gatunkach źródeł powstałych w obrębie łacińskiego Zachodu pomiędzy latami 500 i 1500.

Wśród źródeł pisanych (A) klasyfikacja przyjęta w Louvain wyróżnia źródła prawne (III.), z których wyodrębniono z kolei źródła normatywne (1.). W ciągu 15 lat ukazało się sporo tomików oznaczonych sygnaturą A.III.1, jak np. o dekretach, zbiorach kanonicznych (G. Fransen), jurysprudencji (Ph. Godding), statutach synodalnych (O. Pontal), prawie zwyczajowym (J. Gilissen) i inne.

Jako 48 zeszyt omawianej serii ukazała się praca Guido van Dievoet profesora Uniwersytetu Katolickiego w Louvain. Składa się ona z trzech nierównych części. Pierwsza poświęcona została zbiorom praw zwyczajowych (*les coutumiers*), definiowanym jako dzieła prywatne, zredagowane przez praktyków sądowych, dotyczące wyłącznie zwyczajów lokalnych lub regionalnych. Ta sama część bierze pod uwagę także dzieła praktyków poświęcone procedurze stosowanej przez sądownictwo świeckie (*les styles, stili*). Na boku pozostawiono zatem dzieła średniowiecznego prawa uczonego sporządzone przez glossatorów, dekretystów czy bartolistów, a także oficjalne redakcje zwodów prawa zwyczajowego, za którymi stała aprobata władzy. Część pierwsza pracy zajmuje zdecydowaną większość jej objętości — 59 stron. Dzieli się na pięć rozdziałów, z których pierwszy dotyczy definicji gatunku oraz jego podziału na rodzaje, gdzie za punkt wyjścia posłużyła klasyfikacja niemiecka (*Landrechtsbücher, Lehnrechtsbücher, Stadtrechtsbücher*). Autor sypie tu obficie dobranymi i dostatecznie dokumentowanymi bibliograficznie ilustracjami.

Rozdział drugi zawiera kilkadziesiąt zdań o dziejach zwodów prawa zwyczajowego, których czas „klasyczny” przypadł na wieki od XII do XV. Nie zabrakło tu marginalnej wzmianki o krajach środkowej i wschodniej Europy — m.in. o Polsce — z odesłaniem do prac J. Gillisena, O. Peterka i do D. Munzel.

Najobszerniejszy, trzeci rozdział dotyczy problemów krytyki. Zajmuje się on najpierw kwestią autorstwa zwodów, podając też informacje o wykształceniu i profesji ludzi redagujących takie zbiory. Następnie omówiono zagadnienie tytułów, które w wielu przypadkach nie są oryginalne, lecz przyłgnęły do zwodów w okresach późniejszych. Z kolei następują uwagi o planie porządkującym tok wykładu przyjętego w rozmaitych typach omawianego gatunku źródeł. Widać w nich czasem brak jakiegokolwiek porządku. Gdzie indziej dostosowany został on do kolejności czynności procesowych, a czasem naśladuje justyniańskie Instytucje. G. van Dievoet uznaje tu za bardzo pomysłową hipotezę G. Theuerkaufa o powiązaniach układu przyjętego w *Zwierciadle Saskim* z tym, który zastosował Bernard z Pawii w swej *Compilatio prima*. W podrozdziale poświęconym kwestii oryginalności zwodów prawa zwyczajowego autor wskazuje na źródła częstych w nich zapożyczeń, zaczynając od prawa rzymskiego i przechodząc następnie do prawa kanonicznego. Następnie są rozważania o charakterze praw zwyczajowych, będących przedmiotem treści zbiorów, jak również krótkie uwagi o wpływach jurysprudencji, ordonansów i edyktów władców. W podsumowaniu tego rozdziału czytamy, że niemal wszędzie w omawianych tekstach dominowało prawo zwyczajowe; wpływy prawa rzymskiego pogłębiły się w XIV w., ujawniając się głównie w kwestiach proceduralnych, w prawie zobowiązań i w niektórych kontraktach. Zapozyczenia z prawa kanonicznego ograniczały się do kilku tylko zagadnień.

Kolejny podrozdział nosi tytuł *Interpretacje*. Chodzi o odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu możemy liczyć na dokładność omawianych zbiorów w odtwarzaniu regionalnego i lokalnego prawa zwyczajowego. Dokładnemu zapisowi stały na przeszkodzie z jednej strony częste braki w wiedzy autorów, a z drugiej ich tendencje do upodabniania prawa zwyczajowego do prawa pisanego, nasycenia go moralizatorstwem lub też do naginania zwyczajów, tak by bardziej ulegały interesom władzy.

Pragnąc zbadać znaczenie *les coutumiers* w życiu prawnym, autor zajmuje się

liczbą znanych i zachowanych ich rękopisów. W tym samym celu podejmuje kwestię przekładów, potem tekstów glossowanych i wyposażonych w adnotacje, a wreszcie częstości, z jaką spotyka się cytowanie zwodów prawa zwyczajowego.

Rozdział czwarty poświęcony został krótkiemu omówieniu nowoczesnych edycji tekstów prawa zwyczajowego. Piąty zaś nosi tytuł *Apports du genre à l'histoire* i zajmuje się głównie wkładem gatunku do znajomości prawa pojmowanego ogólnie, potem do poszczególnych jego gałęzi, a wreszcie do prawa uczonego.

Druga część tomiku dotyczy formularzy. Na pięciu stronach realizuje schemat zwykle stosowany w tej serii, a więc omawia definicję, dzieje i zasady krytyki gatunku, pojmowanego tu jako mniej lub bardziej systematyczny zbiór formuł prawnych lub wzorów dokumentów prawnych, co pozostawia na uboczu zbiory pozabawione jakiegokolwiek porządku. Mamy tu gatunek spotykany zarówno w starożytności, jak i w czasach nowożytnych.

Ledwo dwie strony zajmuje trzecia część tomiku poświęcona *artibus notariae*. Zbliżone do formularzy wywiodły się one najprawdopodobniej z uniwersytetów północnowłoskich. Były często kopiowane. Lakoniczność owych dwóch części jest zrozumiała, gdy pamięta się o marginalnej raczej wartości formularzy i *artium notariae*, traktowanych jako normatywne źródła prawne. Inny punkt widzenia — np. dyplomatyczny — pozwoliłby znacznie więcej powiedzieć o tych interesujących skądinąd gatunkach źródłowych.

Zamykając dzieło G. van Dievoet, czytelnik doznaje podobnych odczuć, jak po lekturze innych tomików tej serii, a mianowicie zdziwienia, że tak niewiele papieru wystarczyło, by przynieść pełnowartościowe *vademecum* źródłoznawcze. Sięgną po nie z wielkim pożytkiem nie tylko początkujący badacze i studenci.

KRZYSZTOF SKUPIEŃSKI (Lublin)

Rozwój prawa rosyjskiego w XV-pierwej połowie XVII w. (pod red. W. S. Niersiesianca), Nauka, Moskwa 1986, ss. 286.

Okres od XV w. do pierwszej połowy XVII w. miał istotne znaczenie dla rozwoju prawa rosyjskiego. W tym okresie powstały bowiem obszerne zbiory prawa — *Sudiebniki* lat 1497, 1550, 1589, wprowadzony został kodeks prawa kanonicznego tzw. *Stogław* (w 1551 r.), który miał istotne znaczenie i w sferze prawa świeckiego, wreszcie uchwalona została podstawowa dla dawnej Rosji kodyfikacja w postaci *Sobornogo Ułożenija* 1649 r. Tłumaczy to zakres chronologiczny książki i jej treści. We wstępie podkreślono potrzebę takiej publikacji, ponieważ gros badaczy dawnego prawa skupiało swoją uwagę na „Prawdzie Ruskiej”. Służne to spostrzeżenie uzasadnia użyteczność omawianej pracy, która prezentuje w zwartej postaci stan badań nauki radzieckiej w interesującym nas zakresie.

Książka, owoc pracy siedmiu autorów, składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy ma charakter syntetyczny, przedstawia ogólne przesłanki rozwoju państwowości rosyjskiej tej doby, podstawowe źródła prawa i jego rozwój, następne dotyczą poszczególnych działów prawa. Zostały kolejno omówione: prawo państwowe i administracyjne, prawo cywilne (łącznie z rodzinnym), prawo karne, organizacja sądowa i prawo procesowe.

Ostatni rozdział zatytułowany: *Wpływ państwa rosyjskiego na rozwój prawa międzynarodowego w XV - XVII w.*, jest skonstruowany w nieco innej optyce, wynikającej z istoty tego prawa. Zdaniem autora tego rozdziału państwo rosyjskie